

УДК 636.4:001(091);504

ПРИРОДНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ РЕГІОНУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ З КОРМОВИРОБНИЦТВА У ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Гармаш Т.П., канд. сільгосп. наук, ст. викладач
(Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка).

В статье освещаются отдельные вопросы истории исследований в научных учреждениях Полтавы XIX – нач. XX столетия.

This article is devoted to the research of separate questions of history of researches in the scientific establishments of Poltava of nineteenth– began twentieth centuries.

Розгляд зазначеного питання логічно почати з пореформених років після скасування 1861 року кріпосного права. В країні посилилася криза сільського господарства. Соціально-економічні процеси виразно відобразилися і на сільському господарстві Полтавщини. Дослідники Гриб М.І. та Чуйко В.К., характеризуючи стан сільського господарства Полтавщини у післяреформений період, зазначають, що на той час в губернії значно скоротилося скотарство і конярство, зменшилася загальна кількість продуктів, що переробляються [5]. «Сільське господарство було відстале. Земля була до краю розорана (рілля становила 75%), переважала трипільна система господарства. Напрямок сільського господарства був однобічно зерновий. ...Більшість селянських господарств у пореформений період залишалися в тенетах середньовічної рутини рільництва» [1,с.161]. Знайти систему ведення сільського господарства, яка забезпечить високу доходність у пореформений

період – таке завдання ставить створене 1865 р., за ініціативи князя С.В. Кочубея, Полтавське сільськогосподарське товариство [3;5].

Детальне вивчення науковцями економіки, статистичних даних, можливостей збуту продукції підводило до висновків про необхідність організації дослідних полів і станцій. Ще 29 вересня 1866 р. надходила пропозиція «объ учрежденіи полей или фермы для с.-х. опытовъ» [12, с.1]. Привертають увагу дискусії 1879 і 1880 років. За С.Ф.Третьяковим, член Товариства Ратинський 5 січня 1880 року розкрив наукову і практичну мету дослідного поля: «...ничего подобного в России нѣтъ; если на долю Полтавскаго с.-х. Общества выпадаетъ починъ, то желательно, чтобы онъ былъ поучителенъ для другихъ Об-въ...» [12,с.3] Ідея створення Дослідного поля була реалізована 1884 р.: «28 октября (10 ноября) 1884 г. Полтавское сельскохозяйственное общество избрало первый совет Опытного поля, положив

етим начало его существованию» [5, с.25]. Тематика досліджень перших років роботи в основному стосувалася землеробства [5; 10; 12].

Географічні і статистичні описи щодо Полтавської губернії за 1877 рік визначають її сільськогосподарським краєм: «Гдѣ земля плодородна, тамъ господствует хлѣбопашество и сопряженное съ нимъ разведеніе домашнихъ животныхъ, гдѣ она дурна, – гдѣ мало хлеба, тамъ народъ ищетъ средствъ добыть его, бросаясь въ промышленность».

Полтавская губернія належить всецѣло къ первой категоріи; по этому исключительное занятіе населенія – хлѣбопашество и разведеніе домашнихъ животныхъ» [2, с.66-67].

Найбільш значимі фактори, що впливають на сільське господарство, природно-історичні і суспільно-економічні умови – природа і економіка регіону. Природні умови – клімат, ґрунт – більш постійні або підвладні більш повільним змінам; лише виснаження ґрунту та інші його зміни вимагають до себе особливої уваги. Землеробство характеризується також суворозалежністю від економічних умов, які здатні постійно змінюватись. [11, с.1].

У другій половині 80-х років Полтавське сільськогосподарське товариство надає значну увагу питанням розвитку тваринництва, успішне практичне ведення якого тісно пов'язане із вивченням природних та економічних умов регіону.

За Богдановичем (1877 рік): «Тучныя пажити, луга и цвѣтушія степи причиною, что искусственное травосѣяніе до сих поръ не прививается въ Полтавской губернії, и немудрено, – зачѣмъ трудиться над тѣмъ, что Господь Богъ даетъ въ такомъ изобиліи и разнообразіи!» [2, с.52]. Але зміни у кліматі, посухи, збільшення народонаселення істотно впливали на нестачу кормів для тварин. І травосів перетворювався на незайвий. Тому у деяких господарствах він уже вводився [2].

За переписом 1900 року маємо дані по забезпеченню тварин кормовими засобами по губернії: 47 тварин припадає на 100 дес. ріллі і 370 – на 100 дес. сінокосу [9, с.12]. Завдання дослідної установи – не лише вивчати, перевіряти і висвітлювати дійсність, але йти попереду дійсності, передбачити потреби і не лише ближнього, але й віддаленого майбутнього, напрямки розвитку господарства, підготувати рішення можливих питань.

У доповіді з нагоди 25-річного ювілею Полтавського дослідного поля (1884-1909 рр.) було зроблено наголос на завданнях, що постали ще при створенні Полтавського сільськогосподарського товариства: «Одна из самыхъ главныхъ задачъ нашего общества... показать на дѣлѣ: какими изъ растений, хлѣбныхъ, кормовыхъ и промышленныхъ, болѣе или менѣе извѣстныхъ, можно заниматься съ надеждою на успѣхъ и пользу при здѣшнихъ климатическихъ условияхъ и свойствахъ почвы» [12, с.2].

Увага до питань клімату регіону приводить до створення галузевого відділу: при Дослідному полі створюється метеорологічна станція. Принагідно зазначимо: 1910 року сформувалася потужна земська метеорологічна сітка, яка вивчала клімат Полтавщини. Робота метеорологічних станцій продовжилася і в наступні роки, вивчалася «підсоння» [4, с.131] як чинник сільськогосподарського виробництва (підсоння – зміни у повітрі: опади, тепло і холод, вологість повітря, вивчення вітрів) [4].

Варто звернутися до першої програми Дослідного поля. Уже тут містилися питання кормодобування: «...3) изученія культуры люцерны: влияние на нее удобрения, предшествующаго растения, способа посѣва, и влияние люцерны на озимь и ярь; 4) сопоставленія 7-ми травъ, люцерны, эспарцета, клевера, тимофеевки, костра безостаго, сборной ежи, мятлика» [12, с.8]. Дослідження способів посіву люцерни проводилися 14 років (1886-1900 рр.). Опрацьовані результати давали відповіді

на питання щодо підготовки ґрунту, внесення добрив, густоти і чистоти посіву, впливу на урожайність люцерни попередніх рослин і її впливу на урожайність подальших культур. Досліди із посівними травами Полтавське сільськогосподарське товариство почало із 1891 року. Основна мета – встановлення, який з видів посівних трав найбільше підходить до місцевих ґрунтових і кліматичних умов. А також, яка травосуміш найбільше задовольнить за таких умов. Шість років досліджень дали основу для тверджень: найбільше придатна для штучного травосіву люцерна [10].

Стан забезпечення тварин кормовими засобами був предметом вивчення під час перепису 1900 року [9, с.12].

<i>Приходить ся штук скота</i>		
<i>На 100 дес. пахоти</i>	<i>На 100 дес сенокоса</i>	<i>На 100 дес. всей удобной земли</i>
<i>По губернии</i>	<i>По губернии</i>	<i>По губернии</i>
47	370	36

1902 року Полтавське сільськогосподарське товариство направило у Міністерство вмотивовану доповідь про реорганізацію дослідного поля у дослідну станцію, серед основних завдань якої виділялися й наступні:

«5) проиводство анализовъ мѣстныхъ почвъ, сѣмянъ, кормовъ, удобреній, водъ и полезныхъ ископаемыхъ...;

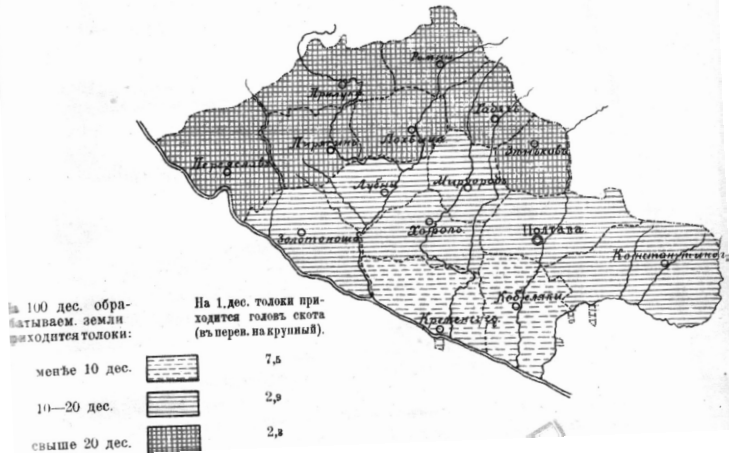
7) изучение и изслѣдование мѣстныхъ почвъ, климата, фауны и флоры» [12, с.14-15].

Статистичне бюро Полтавського губерньського земства систематично про-

вило статистичні та економічні огляди [11]. Підйом значення скотарства у господарському житті губернії на початку XX ст., зацікавленість місцевих господарів та організація земством ряду заходів, спрямованих на покращення порід тварин, поставили завдання: «...приступити

Картограмма № 2.

Условия лѣтняго (пастбищнаго) содержания скота въ связи съ относительными размѣрами толокующихъ земель.

безь промедления къ изученію состоянія скотоводства въ губернии» [8, с.1]. З цією метою 1910 року, під час проведення по двірно-статистичного перепису, питанням тваринництва було відведено ряд спеціальних граф, за якими був представлений широкий матеріал. Завдяки субсидії «Головного Управління Земледілля і Землеустроюства» дані перепису стосовно тваринництва вийшли спеціальним випуском [8]. Статистичний матеріал супроводжувався детальними картограмми, які відбивали результати вивчення питання забезпечення тварин природними кормами (лив. вище).

Увага до питань розвитку тваринництва стала підставою для створення у 1912 році на Полтавській дослідній станції відділу тваринництва, який почав роботу з проведення дослідів із свинями, вівцями і птицею. Звернемо увагу на досліді із ві-

НАУКОВІ І ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ МИНУЛОГО

вцями. Вівчарство на півдні Росії скорочувалось: із 1900 до 1910 року – втричі; у той час, як в Данії, Франції, Англії, Північно-Американських Штатах вівчарство конкурувало за доходами з іншими галузями тваринництва. Розглядаючи стан справ у Росії, директор Полтавської дослідної станції С.Третьяков пояснював скорочення сталою думкою господарів, що вівця без випасу не може існувати, а також невмінням при скороченні площі випасу (що було наслідком підвищення щільності населення на півдні) іншим способом утримувати овець.[7].

Полтавське сільськогосподарське товариство, надаючи значення вівчарству, почало вивчення питання підвищення продуктивності одиниці площі, зайнятої кормовими рослинами для овець. Привертає увагу турботливе ставлення вчених до оточуючої природи, до збереження природних багатств, до землі, збереження структури ґрунту. Розглядаючи переваги утримання овець на пасовищі, оскільки воно є близьким до природних умов життя тварин, вчені застерігали про можливість затоптування корму, «особенно замѣтное в сырую погоду и утаптываніе почвы ногами пасущихся животныхъ, что сопровождается нарушеніемъ структуры почвы» [7, с.1].

За переписом 1916 року, за 6 років із 1910 р., в цілому по губернії кількість тварин збільшилася: робочих коней – на 5%, а молодих – на 76%; корів – на 18%, молодняку рогатої худоби – на 35%, констатовано зменшення кількості волів, биків, овець. Як значну експортну галузь господарства визначено свинарство. Обсяг експорту свинини з Полтавської губернії засвідчують дані [11, с.28]:

Вывезено свиной в тысячах штук	1803/4 г.	1906/9 г.	1912/13 г.
Подольская губерния	10 т. шт.	28 т. шт.	34,5 т. шт.

Вольнская	30	41	51
Полтавская	7,5	83	185
Черниговская	1,5	7,0	18.5
Курская	1,0	5,0	16
Тамбовская	43	65	95
Пензенская	29	74	41

Звіти дослідної станції підтверджують великий обсяг наукової роботи колективу у кінці XIX – на поч. XX ст. [6; 7; 10; 12]. Зважимо на те, що щорічні звіти перш за все містили характеристики метеорологічних умов року [12, с.18].

Під кінець другого десятиліття XX ст. сільське господарство Полтавщини, долаючи наслідки громадянської війни і посухи (1921 та 1924 рр.), відбудовувалося у межах і напрямках дореволюційного часу, що не задовольняло потреби народного господарства. Передусім, значних зрушень сільського господарства вимагав ріст промисловості, з чим пов'язаний ріст міст і міського населення. «Сільське господарство повинно не відставати від розвитку промисловості, бо воно постачає їй сировину та харчові продукти» [4, с.125]. Питання про піднесення сільського господарства тісно пов'язане із піднесенням скотарства: «...доводиться дбати також і про збільшення прибутковості від тваринництва. Для цього є багато способів. Головніші з них – поліпшення породи, добрий догляд, правильне харчування, тепле-сухе приміщення, тощо» [4, с.125].

За переписом 1920 р. та статистичними даними 1921 р., загальнодержавні цифри кількості населення, посівних земель, збору хлібів, кількості тварин свідчили про сильне потрясіння, якого зазнало народне господарство країни, скорочення його виробничої потужності після подій 1917 року та громадянської війни. Стосовно Полтавщини маємо висновки: «В сравнении с этим общегосударственным положением, состояние с. хозяйства на Полтавщине является относительно благополучным. Вся губерния со своим

менее потрясённым хозяйством, более сохранившимся рабочим инвентарем, племенным скотом и культурными навыками населения может явиться при *благоприятных условиях как бы одним обширным рассадником интенсивных культур, улучшенных семян, племенных животных и пр. для окружающих более пострадавших районов. Это открывает для Полтавщины некоторые перспективы интенсификации своего с. хозяйства*» [11, с.37].

Варто звернути увагу на дані перепису 1920 року [11, с.34]:

Годы	Рогатого скота					Лошадей		Мелк.скот	
	Взрослого			Молодого		Рабоч.	Двухлетн. и ягн.	Овец	Сви-ней и под-винк.
	Во-лов	Бу-гаев	Кор-ов	Двх-летн.	Буз. и тел.				
1910	97	3	135	48	212	284	51	603	333
1916	83	9	235	3	298	302	91	521	184
1920	68	10	310	16	547	276	76	515	238

«Таким образом, *животноводство Полтавской губ. сохранило живой корень и способность к восстановлению*» [11, с.34].

Той чи інший ступінь економічного розвитку регіону і його відношення до ринку (місцевого і світового) визначають певну систему господарювання. Чим вищий ступінь культури, тим більше техніка землеробства підкоряється економіці. Вибір технічних прийомів землеробства повинен суворо відповідати економічному ступеню розвитку конкретного регіону. А прийоми ці повинні бути пристосованими до його природних умов. Полтавська сільськогосподарська дослідна станція проводить детальний аналіз і дає глибоку характеристику природних та економічних умов Полтавщини, розглядає завдання і перспективи розвитку рослинництва і тваринництва, визначає шляхи

вирішення питань інтенсифікації місцевих господарств [11].

1923 року, підводячи підсумки діяльності Полтавської сільськогосподарської дослідної станції за 39 років, готуючи нову програму діяльності наукового колективу, в основу роботи дослідної установи науковці поклали завдання вирішення і висвітлення практичних питань сільського господарства за допомоги наукових методів «на основі изучения природних и экономических условий района. ...необходимой предпосылкой успеха работы оп. учреждения является знание этих условий и запросов района» [11, с.1].

Для поліпшення обслуговування сільськогосподарського виробництва, розробки прийомів підвищення продуктивності сільського господарства у 1930—1931 рр. проводилася реорганізація сільськогосподарських науково-дослідних установ. Був створений ряд спеціалізованих інститутів, покликаних обслуговувати окремі галузі сільського господарства. У жовтні 1930 р. на базі Полтавської сільськогосподарської дослідної станції була організована Українська науково-дослідна станція кормових рослин. Через рік за постановою Президії ВАСГНІЛ і колегії Наркомзема УРСР вона була перетворена в Український науково-дослідний інститут кормів [5]. Реорганізація дослідної станції в Український інститут кормів була закономірною і обгрунтованою. Подальша діяльність наукового колективу характеризується плідними науковими дослідженнями.

Таким чином, природні умови Полтавщини сприяли розвитку сільського господарства краю, який характеризувався перш за все успіхами у землеробстві. Подальше підвищення продуктивності сільського господарства вимагало його ведення на науковій основі. На пошук

НАУКОВІ І ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ МИНУЛОГО

шляхів підвищення доходів від землі, раціонального її використання була спрямована діяльність створеного 1865 року Полтавського сільськогосподарського товариства, 1884 рік – початок роботи Дослідного поля. Полтавські науковці вивчали і науково обґрунтували ведення різних галузей сільськогосподарського виробництва: значна увага приділялася розвитку тваринництва, вивчалися питання кормо виробництва, проводилися метеорологічні спостереження. Зазначене сприяло створенню ряду спеціалізованих наукових установ, які мали у подальшому успішну наукову ходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоусько О.М., Мірошниченко В.І. Нова історія Полтавщини (кінець ХУІІІ- початок ХІХ століття).- Полтава: «Оріяна», 2003.- 264с.
2. Богданович А.В. Сборник сведений по Полтавской Губернии. Полтава: Типографія Губернскаго Правленія, 1877. – 283 с.
3. Вергунов В.А., Коваленко Н.П., Сайко О.В. Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпосництва / Під редакцією В.А.Вергунова.- К.: Нора-прінт, 1988.-144 с.
4. Вся Полтавщина на 1930р./За редакцією завсільвідділу Полтавського ОПК Рибаківа.- Зінов'ївське: Культзмичка, 1930. – 165 с.
5. Гриб Н.И., Чуйко В.К. Полтавская ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственная опытная станция им. Н.И.Вавилова.- К., 1991.- 232 с.
6. Дьяковъ В.Н. Результаты опытовъ по откармливанію молодыхъ свиней на мясо на Полтавскомъ Опытномъ Полѣ въ 1891-92г.- Полтава, - 1893.- 30 с.
7. Зубриловъ К.М. Опыты съ кормленіемъ и содержаніемъ овецъ и свиней въ 1913 году // Труды Полтавской Сельско-Хозяйственной опытной станции. Полтава, 1914. Выпускъ 2.- 79 с.
8. Материалы по животноводству. По даннымъ подворной переписи 1910 года. Полтавская губернія. Полтавский уезд.- Полтава, 1912.- 27 с.
9. Сельско-хозяйственное СКОТОВОДСТВО въ Полтавской губернии по даннымъ подворной переписи 1900 года.- Полтава, 1906.- 98 с.
10. Соколовскій Ю.Ю., Третьяковъ С.Ф. Краткій отчетъ по опытному полю Полтавскаго Сельско-Хозяйственного Общества. За 1901 годъ въ связи съ предыдущими годами (1885-1900), Полтава, 1901.- 75 с.
11. Сазанов В.И. Труды Полтавской Сельско-Хозяйств. Опытной Станции.- Выпуск №36.-Харьков, 1923.- 48 с.
12. Третьяковъ С.Ф. Краткій историческій очеркъ Полтавскаго Опытнаго поля за 25 лѣтъ (1884 – 1909).- Полтава, 1912.- 20 с.